

RECENZIJE

REHABILITIRANJE PRAKTIČNE FILOZOFIJE

Rehabilitierung der praktischen Philosophie,

Hrsg. Manfred Riedel, Rombach Verlag, Freiburg, 1972. str. 584

14. svezak Rombachove zbirke **Neue Folge**, koju uređuje Gerd-Klaus Kaltenbrunner, posvećen je obnovi praktične filozofije, tj. obnovi onog dijela filozofije koji je, najprije pod utjecajem pozitivizma, naturalizma i historizma, a zatim uslijed dominacije filozofije egzistencije i marksizma u interpretiranju i objašnjenju čovjekova praktičnog života, izgubio svoju pravu dimenziju, ulogu i značenje. Izdavaču pripada zasluga za inicijativu da i ovakvim jednim zbornikom radova najistaknutijih stručnjaka iz različitih pravaca suvremene filozofije pomogne njihovim pokušajima rehabilitacije praktične filozofije i onim njihovim intencijama koje idu za potpunom izgradnjom te filozofske discipline, primjereno problemima i zadacima čovjekova djelovanja u suvremenom svijetu.

Međutim, što uopće znači izraz »praktična filozofija«? Po jednim sva je filozofija praktična; po drugima ona ne samo da to nije nego ne može ni biti, jer filozofija je, tako argumentiraju oni, teorija a ne praksa. Zbog toga već sam naslov **Rehabilitiranje praktične filozofije** potrebuje, kako kaže i izdavač u Predgovoru, »objašnjenja u višestrukome pogledu« (S. 9).

U tom »objašnjenju« filozofiju po najprije treba osloboditi uobičajenog svakidašnjeg shvaćanja njene »biti«, kako se to rado tradicionalno kaže. Prema tom shvaćanju filozofija je prije svega teorija — i to »teorija, koja se obraća predmetima u od Grka metodski razvijenom držanju zrenja,

promatranja i nezainteresiranog gledanja (sve to znači gr. *theoria*), da bi ih izdvojila iz praktičnih veza uputa i svrha, te da bi ih mogla pojmiti u njihovoj 'predmetnosti' slobodno od prakse i vrijednosti«. Polazeći od primata teorije, to shvaćanje uopće ne može objasniti, tj. ostaje mu »nerazumljivo, da i kako filozofija može biti 'praktična'«. Štoviše, nastavlja Riedel, sam izraz »praktična filozofija« važi tom shvaćanju »kao **contradictio in adjecto**« (S. 9).

Za praktičnu filozofiju kao filozofsku disciplinu ništa bolji odgovor ne pruža ni suprotno, danas također veoma prošireno shvaćanje filozofije kao prakse. Nasuprot tradicionalnom odvajanju teorije i prakse, te primatu teorije, ovo shvaćanje polazi od primata prakse i svu filozofiju proglašava praktičnom. Na različiti način to je shvaćanje prisutno kako u suvremenom marksizmu i filozofiji egzistencije, tako u psihoanalizi i pragmatizmu, te modernoj antropologiji i sociologiji znanja. Međutim, ni ti pravci suvremene filozofije nisu razvili praktičnu filozofiju koja bi odgovarala suvremenim zadacima čovjekova praktičnog života, a pogotovu je nisu izgradili kao svojevrsnu filozofsku disciplinu u smislu istraživanja spoznajnih i metodskih temelja, normi i ciljeva ljudske prakse danas. To dakako ne znači da se i u suvremenoj filozofiji ne nalaze vrijedni začeci interne problematike praktične filozofije, ali oni najčešće nisu normativno iskazani i metodski obrazloženi, nego su zadržani empirijskim i ideološkim »objašnjenjima« poput onih, da praksa predstavlja realnu pretpostavku svake teorije, da je praksa kriterij svake istinitosti itd.

Primjerenom sagledavanju dometa praktične filozofije, njenoj rehabili-

taciji i cjelovitoj izgradnji jednako tako nisu dorasli ni oni pokušaji koji praktičnu filozofiju reduciraju na jednu od njenih disciplina kao npr. eticizam ili na neku pojedinačnu znanost kao historizam, psihologizam, sociologizam, ekonomizam i drugi oblici modernog scijentizma. U tom pogledu Riedel s pravom kaže: »Eticistički nesporazum međutim nije jedina i možda najvažnija od onih pojava, koje su nakon sredine 19. stoljeća promijenile klasični koncept filozofije kao instancije društva koja je sama 'praktična'. Njemu je prethodilo scijentističko orijentiranje praktične filozofije na metodologiju prirodnih znanosti zahtjev za eksperimentalno-empirijskim utemeljenjem psihologije i sociologije u 'pozitivnoj filozofiji' Augustea Comtea«, zaključuje Riedel i objašnjava: »Pozitivizam nijeće mogućnost metode izgradnje praktične argumentacije o ciljevima i svrhama ljudskog djelovanja, a discipline etike i estetike, prirodnog prava i filozofije države, koje su do sada shvaćane 'normativno', uvrštava on u empirijske socijalne znanosti« — (ne drugačije nego Diltheyev historizam, koji u objašnjavanju s Comteom (i John Stuart Millom) samo time uspijeva očuvati samostalnost duhovnih znanosti, što prekida metodološku vezu s praktičnom filozofijom i što njene discipline podređuje historiji kao pojedinačnoj znanosti« (S. 10). To su razlozi, da je »filozofija izgubila svoju normativno-kritičku kompetenciju za znanost i društvo. **Jedinstvo teorije i prakse**, koje je bilo utemeljeno i reflektirano u konceptu 'praktične filozofije, izmiče pojmovnom opravdanju i poprima — u izvjesnoj mjeri izvan granica praktičnog uma — iskonski lik **tehnologije** (prirodne znanosti koja je postala materijalna snaga) i **političke ideologije**« (ibidem).

U tom stanju nalazi se danas praktična filozofija. Njenom položaju nije pomogla niti novokantovska redukcija praktične filozofije na etiku, niti Schelerov i Hartmannov pokušaj utemeljenja »materijalne« vrednosne etike, niti apelatizam »analitike opstanka«, niti neopozitivističko utemeljenje etike. Stoga izdavač i pisac Predgovora s pravom smatra napretkom, kada se u njemačkom jezičnom području u posljednjih desetak godina razvila diskusija koja upućuje na »no-

vo probudeni interes za probleme i zadatke praktične filozofije« (S. 11). O buđenju toga interesa u nas pisao sam prije osam godina (vidi moju studiju: Praksa kao eksperiment čovjekove slobode — Prilog filozofiji politike i filozofiji prakse kao filozofiji slobode, »Politička misao«, Zagreb, 1964, broj 2, str. 55-119).

Riedel navodi, da je niz faktora pridonio buđenju interesa za praktičnu filozofiju i pomogao njenoj obnovi. Tu su svakako nastojanja već spomenutih pravaca suvremene filozofije da istraže razne aspekte ljudske prakse. Za razvitak praktične filozofije odlučni su međutim »histoijsko-filozofski rezultati renesanse Aristotela i Hegela nakon 1945., recepcija anglosaksonske meta-etike, 'operativni' stav u teoriji znanosti i problematika teorije-prakse koju je 'kritička teorija' ostavila nesavladanom« (S. 11).

Vrijednost zbirke **Rehabilitiranje praktične filozofije** sastoji se u tome što ona pokušava dokumentirati raspravu koja se o praktičnoj filozofiji vodi u njemačkom jezičnom području, i pomoći ponovnom dohvatanju »one dimenzije pitanja i argumentiranja koja do početka 19. stoljeća pod vodećim pojmom praktične filozofije' čini stalni sastavni dio filozofske obuke i ima zadaću da utemelji važenje norme ljudskog djelovanja) 'što trebamo činiti' kao i prosuđivanje i biranje ciljeva djelovanja ('kako možemo živjeti')« (ibidem). Ova će zbirka u tom pogledu sigurno pomoći obnovi i izgradnji praktične filozofije i izvan njemačkog jezičnog područja, te je zato preporučujemo i našim čitaocima.

O povijesti, zadacima, problemima i mogućnostima praktične filozofije riječ je skoro u svim priložima prvog sveska ove zbirke. Tu je veoma instruktivna studija Helmuta Fahrenbacha »Ein programmatischer Aufriss der Problemlage und systematischen Ansatzmöglichkeiten praktischer Philosophie«, zatim veoma zanimljivi priloz: »Ist 'praktische Philosophie' eine Tautologie?« Helmuta Kuhna, »Philosophie als Aufklärung« Hermana Lübbecka, »Hermeneutik als praktische Philosophie« Hans-Georga Gadamera, »Von Heidegger zur praktischen Philosophie« Reinharta Maurera, »Ethische und pragmatische Dimension der Praxis« Bernharda Waldenfelsa, »Pragmatik und Praxis« Lothara Eleya,

»Praktische Philosophie und Wissenschaftstheorie« Wolfganga Wielanda itd. O tehnologiji kao praksi pišu Peter Krausser i Hans Lenk, o normativnim problemima dijalektike Siegfried Blasche i Oswald Schwemmer, o etici i matematici Friedrich Kambar- tel, o prirodnom pravu i prirodnoj praksi Wolfgang Röd i Friedrich Kaul- bach, o temeljima etike Wilhelm Kalmah i Karl-Heinz Ilting, o krite- rijima praktičnih stavova Ingrid Cra- emer-Ruegenberg i Konrad Cramer, o moralu i sili Robert Spaemann, dok Günther Bien i Manfred Riedel pišu o praktičnoj filozofiji kod Aristotela.

Kako se već iz ovog kratkog navo- denja tema i autora prvog sveska zbirke **Rehabilitiranje praktične filo- zofije** može zaključiti, izdavaču nije bilo stalo do toga da predstavi neku školu ili pravac suvremene filozofije, nego je sakupio priloge iz različitih pravaca, kako bi pokazao sve moguć- nosti izgradnje praktične filozofije. To svakako ima svojih prednosti, a za- služuje pohvalu i zato, što je, nasuprot pomodnom grupašenju i međusobnoj isključivosti pojedinih pravaca, pošti- vao znanstvene kriterije, te filozofski princip istinoljubivosti i na njemu razvijenu solidarnost i suradnju. Pa ipak začuđuje, što među priloziima pr- voga sveska nema radova Eugena Finka i Jürgena Habermasa. Nadamo se, da ćemo njihove radove naći u drugom svesku zajedno s tekstovima Joachima Rittera i ostalih koji su inicirali i pomogli ožvljenje interesa za praktičnu filozofiju u protekloj de- ceniji.

Ovdje naravno nije moguće detalj- nije govoriti niti o naznačenim pro- blemima niti o navedenim radovima. Umjesto toga ukazat ćemo još samo na briljantnu raspravu Bernharda Wal- denfelsa »Ethische und pragmatische Dimension der Praxis« (S. 375—393), i to zato, jer je u njoj znalački, pregled- no i veoma zanimljivo eksplicirana ra- nije spomenuta zadaća praktične filo- zofije, do koje nam je veoma stalo.

Prvo pitanje praktične filozofije, naime što trebamo činiti, odnosi se na pravac našega djelovanja, a drugo, da li nešto možemo činiti, tj. kako možemo živjeti, odnosi se na prostor ili horizont u kojemu se djelovanje odvija. U prvom pitanju riječ je o etičnom, a u drugom o pragmatičnom aspektu djelovanja, odnosno o »etičnoj

i pragmatičnoj dimenziji prakse«, ka- ko glasi naslov Waldenfelsove studije, Međutim, već je u etičnom pitanju riječ o »odlučivanju za ili protiv toga što valja činiti, ukoliko se to može činiti« (S. 381). Otuda Waldenfels s pravom govori o »posredovanju etike i pragmatike« (ibidem), te nasuprot njihovu razdvajanju u moralizam i pragmatizam smisao praktične filozo- fije vidi u izradi »vlastite problema- tike« svake od dviju spomenutih dimenzija prakse. Izrada vlastite pro- blematike međutim ne znači niti zatvaranje i bijeg »u čistu moralnost nekog **unutrašnjeg djelovanja** ili čis- tog vrednosnog osjećanja« (S. 391) niti u krug svakidašnje socijalne pragma- tike, iako je horizont ljudskog djelo- vanja svagda »svjetovno i društveno određen«.

Sasvim u duhu Husserlove feno- menologije svijeta života Waldenfels objašnjava, da se »svijet, u kojemu mi djelujemo, konstituira kao otvore- no polje, koje nitko sa svoga mjesta ne može potpuno pregledati i (njime) ovladati... Što mi realiziramo, ovisi o mogućem sudjelovanju i protudjelo- vanju drugih. Akcija je upućena na **tjelesno moći**, a kao interakcija ona je k tome upućena na **socijalno moći**, naime na to, da se u kooperaciji među sobom možemo razumjeti; čak borba jednih protiv drugih ne može biti sasvim bez toga« (S. 376). I dalje: »Ukoliko se mi kao oni koji djelu- jemo uvijek već nalazimo u svijetu i ukoliko naša praksa nije nikakva čista nego tjelesna i socijalna akcija, mi nikada ne znamo i ne želimo sas- vim to što činimo, a nikada sasvim ne činimo to što znamo i hoćemo. Mi nismo potpuni gospodari svojih čina i djela, oni nam dijelom izmiču u otje- lovljenju intencija« (S. 380). Zbog to- ga, iako su razlikovanje etičnog pravca ljudskog djelovanja, u smislu onog što hoćemo i što trebamo činiti, od nje- govog pragmatičnog horizonta kao ok- vira onoga što možemo činiti, i izrada njihove »vlastite problematike« nužni, oni ne vode odvajanju nego »uzajam- nom **prožimanju** etičnog i pragmatič- nog« (einer wechselseitigen **Durch- dringung** des Ethischen Pragmati- schen, S. 391).

Od »uzajamnog prožimanja« kao Hegelova i Marxova načina posredo- vanja etike i pragmatike polazi dakle Waldenfels, ali on ne ostaje zatočen

njihovim filozofijama povijesti i »totalnim posredovanjem«. Stoga on i razlikuje etiku i pragmatiku. Ali sam dodaje: »Pri svemu razlikovanju između etične i pragmatične dimenzije prakse ova je ipak sama jedna jedina« (S. 382). Jer: Sloboda onoga koji tjelesno i socijalno djeluje ne može se odvojiti od njenih konkretnih uvjeta i njena empirijskog postajanja. Vrijednosti, koje nisu nastale iz osobnih nagona i težnji, iz javnih odnosa rada, vladavine i kulture, te koje nisu u njima položene, ostaju čiste apstrakcije, koje lako služe ideološkom zastiranjju pogrešne prakse. Obrnuto odzvanja i svakoj čistoj progmatiki, koja se pomiruje s tim, što tobože samo jest, i koja se vezuje na **vanjsko ponašanje**. Sadržaji, koji su oslobođeni svih subjektivnih postavljanja ciljeva i interesa, jednako su tako proizvodi apstrakcije. Upravo bijeg u neki autohtoni moralitet otvara vrata pragmatizmu« (391-392). Zbog toga posredovanje etičnog i pragmatičnog momenta prakse izražava biti same prakse kao »jedne jedine«.

U skladu sa tim Waldenfels zaključuje: »Naše lučenje aspekata također treba samo da spriječi, da se u utopijski zanesenoj kritici praktičnoj zbiljnosti nameće tuđe mjerilo«. I dalje: »Problematičnim postaje tek ako se prožimanje etičnoga i pragmatičnoga tjera do totalnoga posredovanja; tako se ne može integrirati Kantov moralitet. Ono umno nije za nas nikada sasvim zbiljsko, a ono zbiljsko nikada sasvim umno; svagda ostaje jedan obostrani **ostatak**. Time što se pitamo, što trebamo činiti i što možemo činiti, pronicemo situaciju koja je prema svojoj strukturi otvorena, drugačije bi pitanja izgubila svoj smisao. Pitanja se pri tome dađu različito akcentuirati. Jednom za našu odluku tražimo podesnu situaciju koja dopušta ozbiljenje; drugi put situacija od nas zahtijeva da nađemo doličan odgovor. Debata je otvorena u oba pravca; mi želimo više nego što ikada možemo, mi svagda možemo više nego što izričito želimo. Idealitet i realitet ukrštaju se, a da se nikada potpuno ne pokrivaju; isječak su naši čini i djela« (S. 392).

Onaj »obostrani ostatak« »karakterizira svaku situaciju, ukoliko je ona otvorena i dovoljno višeznačna, da pruži određena rješenja, a da ne iznuda jedno rješenje« (ibidem). U

ljudskoj situaciji otuda »revolucija nije **taj** put nego **neki** put, pod pretpostavkom, da se svaku oslobodilačku praksu ne označava revolucionarnom. Napetost između etičnog treba i pragmatičnog moći ostaje, ona je praktični movens u svakoj povijesnoj situaciji. Pokušaj, međutim, da se prostor prakse tako proširi, da su isključeni svako saobraćanje i time dvoznačnost napretka i riziko slobode, izaziva nasilje upravo zato, jer ga on jednom za svagda želi prognati. Za praktičnu filozofiju, koja tako prekoračuje svoje granice, važi: manje bi bilo više« (S. 393).

Kako se može zaključiti i iz Waldenfelsove studije, naslov **Rehabilitiranje praktične filozofije** upućuje prije svega na ponovno uspostavljanje onoga značenja i ugleda što ih je praktična filozofija imala do početka 19. stoljeća. To dakako ni u kojem slučaju ne znači puko obnavljanje dotadašnjih sistema praktične filozofije, jer doduše uz njihovu pomoć, valja izgraditi takvu praktičnu filozofiju, koja na spomenuta pitanja ljudskog življenja i djelovanja odgovara primjereno našim današnjim prilikama i zahtjevima suvremenog ljudstva. U tom smislu pitanja praktične filozofije objašnjava i izdavač ovoga zbornika: »Ovdje sabrani prilozi žele pokazati ukoliko su ta pitanja — pod znatno izmijenjenim uvjetima modernog industrijskog društva i oblicima svijesti koji mu pripadaju — u međuvremenu ponovno dohvaćena i filozofski učinjena plodnima« (S. 11). Ukoliko su ta pitanja doista »dohvaćena i filozofski učinjena plodnima« za naše vrijeme, tj. promišljena primjereno bitku suvremenog svijeta, onda je u sabranim prilogima pruženo mnogo više nego što na prvi pogled sugerira naslov same zbirke. Jer, u njoj nije samo riječ o ponovnom uspostavljanju mjesta, uloge i značenja što ih je praktična filozofija izgubila u posljednjih 150 godina vladavine pozitivizma, historizma, naturalizma, tehnicizma i ideološkog prakticisma, nego o filozofskim odgovorima na pitanja ljudskog življenja i praktičnog djelovanja u promijenjenim uvjetima modernog društva i na razini suvremene svetske povijesti. To ipak nadilazi svaku puku **rehabilitaciju**. Upravo zbog toga mi smo u prijevodu naslova zadržali izraz »rehabilitiranje«, koji u razlici prema rehabilitaciji upućuje na pro-

ces u kojemu se danas nalazi praktična filozofija. U svojoj već spomenutoj studiji Fahrenbach o tome piše: »Dolista nužno 'rehabilitiranje praktične filozofije' nalazi se još sasvim na početku procesa, čiji mogući pravci i ciljevi ni u kojem slučaju ne mogu važiti kao već gotovi. Ovdje dani prilog o određenju pravca u biti se ograničava na objašnjenje položaja, tematike i mogućih početnih stavova praktične filozofije, pri čemu su isključeni obrazloženje metodskih pitanja, koji su s tim povezani, i problemi odnosa prema relevantnim znanostima« (S. 22). To što Fahrenbach kaže o svome prilogu, važi u većoj ili manjoj mjeri i za sve ostale radove ove zbirke. To međutim ne umanjuje njihovu vrijednost i značenje, nego ih, naprotiv, najbolje preporučuje svakome, kome je stalo do bistrenja pojmova, te istraživanja problema, zadataka i mogućnosti izgradnje praktične filozofije danas.

Ante Pažanin

Zoran Atanacković:

POLITIČKI SISTEMI NEDOVOLJNO RAZVIJENIH ZEMALJA

(Osvrt na Alžir)

(Institut za međunarodni radnički pokret, Beograd 1971.)

Institut za međunarodni radnički pokret izdao je u istoj ediciji knjigu Janka Klikovca: »Radnički savjeti u Poljskoj«, i ovu knjigu Zorana Atanackovića. Obje knjige predstavljaju priloge proučavanju suvremenih društveno-političkih promjena u okviru međunarodnog radničkog i sindikalnog pokreta.

Ova knjiga je autorova doktorska disertacija rađena u okviru projekta »Politički sistemi i pokreti u nerazvijenim zemljama«, u kojoj analizira teorijske osnove za pristup proučavanju i razumijevanju suvremenih revolucionarnih gibanja u »trećem svijetu«, kao prilog političkoj nauci o političkim sistemima u tim zemljama.

U uvodnom dijelu studije autor se opredjeljuje za upotrebu termina »nedovoljno razvijene zemlje«, napominjući da se koriste i drugi izrazi kao: »nerazvijene zemlje«, »zemlje u razvoju« ili »zemlje trećeg svijeta«. Treba reći da je upotreba termina koji je autor odabrao, naravno uz

korištenje i izraza »treći svijet«, zgodna kombinacija koja čitaocu jasnije pruža sliku u analizama modernih revolucionarnih pokreta Azije, Afrike i Latinske Amerike, budući da bi korištenje samo izraza »nedovoljno razvijene zemlje« bilo ograničeno u tom smislu što postoje i zemlje koje su isto tako nedovoljno razvijene kao i zemlje o kojima je riječ, ali ipak ne pripadaju tim zemljama — »trećem svijetu«. Da ne duljimo — terminološko rješenje pitanja: što znači nedovoljno razvijena zemlja, autor rješava upotrebom osnovnog mu pojma (»nedovoljno razvijene zemlje«) za analizu, koristeći se također u studiji i terminom »treći svijet« kao dodatnim u ovom slučaju objašnjavajućim pojmom, čiji smisao više »implicitno sadrži neke primjese hladnoratovskih i blokovskih koncepcija« (17), u kom smislu ga autor i upotrebljava.

Određujući osnovne kategorije u svojem radu, autor prvenstveno iznosi nekoliko shvaćanja i mogućih distinkcija oko pojma »politika«, »političko« i sl., opredjeljujući se za upotrebu termina »politički sistem«, pod kojim podrazumijeva općenito sistem upravljanja u društvu, respektirajući pri tome implicitno dinamiku procesa i faktora koji u društvu vrše bitne uloge u kreiranju, donošenju i sprovođenju fundamentalnih odluka i rješenja u društvu uopće.

Upozoravajući na stvarne procese i činjenice u pojedinim društvima, da u okviru njihovih političkih sistema mogu djelovati njihovi pojedini sastavni dijelovi, suprotno njima samima (npr: neke političke partije nastoje »rušiti« postojeći sistem) iako su formalno i sadržajno njegov dio, Atanacković napominje da teoretičari uvode, kako bi lakše objasnili i tumačili te pojave, pojam »politička struktura« koja apsolvira spomenuti cjelokupni aktualitet. Pri tome se, u toj koncepciji, isključuju, naravno, s obzirom na političke strukture, neformalni i potencijalni njezini destruktivni elementi (npr. ilegalne partije ne ulaze u pojam »političke strukture« jer nisu faktički dio postojećega političkoga sistema).

Osnovna autorova pretpostavka od koje polazi u ovoj raspravi jeste da nediferenciranost, heterogenost društveno-ekonomskih struktura (općenito nerazvijenost »baze«) nenacionalnost revolucionarnih pokreta, posebno KP, zanemarivanje seljaštva kao realne

društvene snage i potencijalnog revolucionarnog faktora, bitno utječu na tok i sadržaj političkih sistema nedovoljno razvijenih zemalja, ali i obrnuto, da je u tim zemljama vrlo velik utjecaj političkih sistema na cjelokupne društveno-ekonomske odnose.

Autor ispravno upozorava na nedostatke marksističke teorije klasa i klasne borbe u primjeni na analize suvremenih revolucionarnih i masovnih pokreta u »Trećem svijetu«, u kojemu upravo nailazimo na kontradiktorne elemente (marksističkoj teoriji) klasne borbe: seljaštvo kao široka masovna baza pokreta a ne radnička klasa, i gerila a ne avangardna partija radničke klase. Neprijemnost i nerazvijenost marksističke koncepcije, odnosno političke nauke, proizlazi iz nekoliko razloga. Navodimo samo dva: zanemarivanje uloge seljaštva i traženje revolucionarne radničke klase i nedovoljna teorijska spremnost marxizma, posebno u socijalističkim zemljama, u objašnjavanju problema »Trećega svijeta«.

Sadržaj knjige je podijeljen u dva osnovna dijela. Prvi je »Pregled osnovnih savremenih shvatanja o političkim sistemima nedovoljno razvijenih zemalja«, a drugi »Uslovi i osnovi nastanka i osnovne karakteristike političkog sistema u suvremenom Alžiru«.

U prvom dijelu autor iznosi ideje zapadnih teoretičara i teoretičara socijalističkih zemalja, posebice Kine, SSSR-a i Jugoslavije, kao i shvaćanja afro-azijskih i latinskoameričkih teoretičara.

Osnovni ideološki motiv zapadnih autora u pristupu problemima političkih sistema nedovoljno razvijenih zemalja leži u bojazni od komunističke infiltracije ideologije i politike prema »Trećem svijetu«. Ovi su autori u svojim analizama prenijeli, iz sociologije a posebno socijalne antropologije, funkcionalizam na teren političkih struktura i sistema, polazeći od tri osnovne premise: 1) da je politička struktura čvrsta, homogena i stabilna, 2) u kojoj svaki od konstitutivnih elemenata vrši točno unaprijed određenu funkciju, na osnovu koje i postoji u okviru toga sistema; i 3) da svaka promjena koja ide za narušavanjem elemenata, ili cjelokupnoga sistema, predstavlja patološku pojavu. Citirajući Hauriou-a, autor pred čita-

oca postavlja bitnu dilemu o odnosu Zapada prema cjelokupnim promjenama u nedovoljno razvijenim zemljama, postavljajući pitanje: »...«. pod kojim uslovima jedna zemlja koja ne može da obezbedi funkcionisanje zapadne demokratije, ali odbija da krene u komunizam, može organizovati jedan jak režim; znači, autoritativan, ali koji obezbeduje jedan demokratski ventil i ne rizikuje da pređe u totalitarizam?« (37).

Nerazvijene zemlje ne mogu prihvatiti oblike zapadne demokratije zbog sasvim različitih historijskih i tradicionalno-kulturnih elemenata koji ih odvajaju od Zapada. Drugim riječima prihvaćanje funkcionalizma značilo bi za njih odricanje od svih zahtjeva revolucionarnih promjena kolonijalnog sistema zapadne vladavine. Zato je za Zapad općenito prihvatljivija koncepcija ekonomskih »pomoći«, koje bi trebale usloviti određenim ekonomskim prosperitetom i stvoriti one socijalne kategorije stanovništva (srednje slojeve) u kojima bi Zapad imao svoje uporište. Javljaju se tu i ekstremne ideje o ponovnom uspostavljanju kolonijalnih sistema. Usprkos tim nastojanjima buržoaske političke doktrine, funkcionalizam i »psihološki determinizam« prisiljeni su na korekciju, akceptiranjem nekih marksističkih elemenata. Naime, koncepcija koju iznose Scheler, Monnerot, Burnham i drugi, tvrdi da, jednostavno rečeno, razlika u materijalnom položaju, dakle socio-ekonomskoj strukturi, nema nikakvog bitnog utjecaja na »političko ponašanje« ljudi, nego je glavni faktor u tome ljudska »ambicija«. Zato ta koncepcija ne može na primjer objasniti rasistički režim Južne Rodezije niti ponovno uspostavljanje vojnoga režima u Sudanu nakon trogodišnjeg oslobođenja, smatra autor. Ta teorija, naime, tvrdi da se tu radi samo o koincidenciji; da su u prvom slučaju bijelci eksploatatori a u drugom puka slučajnost-baš vojni režim. Otuda neki autori (M. A. Oriou) smatraju da je ipak politički sistem determiniran socio-ekonomskom »infrastrukturom«. Tako Zapad prihvaća strategiju prema »Trećem svijetu« u kojoj je osnovni stup održanja parlamentarne demokratije kao političkog sistema upravo u uvođenju postepenoga planiranja. Isti autor obrazlaže, da neuspjesi

parlamentarne demokracije leže u odsutnost nacionalnog jedinstva, nesposobnosti rukovodećih elita i, kao najvažnije, ne postoji određena obrazovna razina i javno mnijenje.

Atanacković navodi Almonda i Colemana koji razlikuju dvije vrste procesa kao osnova za klasifikaciju sistema. Jedno su inicijali (politička socijalizacija, regrutiranje, ispoljavanje interesa i informiranje) iz kojih (dakle, prema karakteru i položaju neke partije) slijede: a) autoritativni politički sistem, b) sistem dominantne partije (oba su karakteristična za nedovoljno razvijene zemlje) c) konkurentni dvopartijski i d) konkurentni višepartijski. Druga vrsta procesa su rezultirajući procesi (donošenje i primjena normativnih akata i njihovo procjenjivanje) prema kojima spomenuti autori dijele sisteme na: a) političku demokraciju, b) tutorsku demokraciju, c) završnu kolonijalnu demokraciju (kao i tri različita oblika oligarhije) d) modernizirajuća, e) kolonijalna i rasna i f) tradicionalna oligarhija.

Atanacković smatra da je ovako široko razvijanoj buržoaskoj nauci doprinosilo i siromaštvo marksističke političke nauke. On konstatira: »Sve donedavno, marksistička politička misao nije mogla ništa ozbiljnije da suprotstavi ovakvoj ekspanziji građanske političke nauke sem nekih osnovnih ali veoma uopštenih dela klasika naučnog socijalizma« (74).

U SSSR je postojala dogmatska koncepcija po kojoj je buržoaska politička nauka vezana uz pravo a marksistička uz državu i radničku klasu, pa pošto »Treći svijet« nije imao radničke klase niti ozbiljno državno konstituiran, ona se nije time bavila. Osim toga dogmatiziran je »nekapitalistički put« u socijalizam koji preskače pojedine faze (kapitalističku) razvitka, te je od feudalizma moguć odmah prijelaz u socijalizam. U fazi dedogmatizacije, naročito od XXII kongresa partije, sovjetski teoretičari dozvoljavaju da, usprkos nepostojanju revolucionarne radničke klase, u tim zemljama, progresivne snage mogu zajedno sa nacionalnom buržoazijom stvarati narodni front oslobođenja. Međutim, smatra autor, još uvijek nije dovoljno objašnjena koncepcija »nekapitalističkog puta« a dogmatizam tih autora sastoji se u tome što

taj put proglašavaju jednim, napadaju specifičnosti »arapskog socijalizma« i koncipiraju tu problematiku »pragmatsko-prakticistički«, jer i napadaju jednopartijske sisteme zbog sputavanja jačanja KP, a istovremeno i dozvoljavaju takav sistem kao najpogodniji u ostvarenju socijalizma, uzimajući kao kriterij ocjene specifične situacije pojedinih KP.

Kineska koncepcija napada sovjetske upravo u nekim njihovim slabim točkama. Njihova polazna osnova jeste da je centar međunarodnog revolucionarnog pokreta i to oružani koji će dovesti do osnovne pretpostavke za socijalizam — stvaranje države premješten u »Treći svijet«. Oni polaze od vlastitog iskustva — revolucionarnoga seljaštva u izgradnji socijalizma. Kineska je koncepcija samo pokušaj da se SSSR diskreditira u »Trećem svijetu«.

U posebnom odjeljku, Atanacković komentira koncepcije nekih teoretičara iz »Trećeg svijeta«. Ovdje iznosimo samo neke zanimljive kontatacije.

Jedan dio tih teoretičara kritizira socijalizam zbog njegove »prelazne« faze, ali ga ipak većina prihvaća. Nepriznanje marxizma proizlazi otuda što gotovo svaki od njih ima u svome konceptu iskustvo vlastite zemlje koje pokušava fetišizirati. U tom smislu su te koncepcije, po Atanackovićevoj ocjeni, jednostrane ali su i vlastiti naponi da se stvore »originalne ideološke koncepcije«. (To čine Sukarno, N'krumah, Senghor, S. Toure...) Oni se ipak pribijavaju nacionalizacije jer bi se u tom slučaju smanjio uvoz stranog kapitala koji im je neophodan za izgradnju zemlje.

Kod njih se sve više napušta ideja o višepartijskom sistemu, odnosno parlamentarnoj demokraciji, i simpatizira jednopartijski sistem.

Govoreći o jugoslavenskoj političkoj nauci i pristupima teoretičara problemima političkoga sistema, autor navodi neke najznačajnije kriterije i elemente. Navešćemo neke od njih. To su: ekonomski poredak, odnosno pitanje akumulacije, politička organizacija tih zemalja koja utječe na homogenost (heterogenost) političkih sistema, zatim kulturna i etička komponenta (jezik, historija...) i na kraju postoje i neki suvremeni utjecaji (uglavnom sa zapada), prvenstveno

kao parlamentarna demokracija. Na osnovu tih i nekih drugih kriterija (analize konkretnih društveno-ekonomskih odnosa) autor navodi više tipova klasifikacije političkih sistema koje ovdje samo spominjemo: a) autoritativno nedemokratski, b) buržoasko-demokratski c) sistem nove demokracije sa mnogim varijantama. Prvi bi obuhvaćao (1) tradicionalno apsolutnu monarhiju (S. Arabija), (2) oligarhije novog tipa (J. Vijetnam, Formoza). Druga grupa po autorovom mišljenju nije dovoljno precizirana u slučajevima prevazilaženja klasične parlamentarne demokracije (npr. Indija). U treću grupu autor ubraja: (1) vojni režim (Egipat), (2) narodno demokratski sistem (Gvineja), (3) Funkcionalna demokracija (UAR) i konačno, (4) samoupravno-komunalni sistem (Jugoslavija).

Ponovno ističemo da autor smatra da kod jugoslavenskih teoretičara u klasificiranju dolazi u obzir i stvarna sadržina društvenih odnosa u zemljama a ne samo formalni oblik.

* * *

Drugi dio knjige autor posvećuje konkretnoj analizi promjena političkoga sistema na primjeru Alžira. Prije nego se osvrnemo na taj dio knjige, napominjemo da je on zaslužio da se opširnije o njemu govori ali nam to nije na žalost moguće, pa ćemo se nešto kraće na njemu zadržati, odnosno samo na pojedinim njegovim aspektima. Osnovne ideje ove monografske studije izložene su u tri odjeljka.

U prvom: »Uslovi u kojima je nastao politički sistem nezavisnog Alžira«, obrađuju se socio-ekonomski kao i političko-pravni sklop elemenata u Alžiru te njegov međunarodni značaj u okvirima njegove kolonijalne okupacije. Vrlo argumentirano, brojnim podacima i činjenicama, autor konstatira da je Alžir bio zaostala kolonijalna agrarna zemlja s heterogenom socio-ekonomskom strukturom. Njegova je analiza naročito usmjerena na pitanje agrara sa aspekta učešća stanovništva u njemu i nacionalnom dohotku. Osim toga, on ne predviđa vrlo značajnu činjenicu da su na istom teritoriju živeli Evropljani (koloni) i domaće muslimansko stanovništvo, što mu ujedno služi za obrazloženje političkog sistema kolonijalnog Alžira. On zamjera Evropskim sociolozima koji su neke

kategorije stanovništva potpuno izbacivali iz socio-profesionalne strukture. To su khametstvo, koje je slično po društvenom odnosu analizirao i Kautsky, zatim kategorija porodične posluge (aides familiaux) kao »šefovstvo u poljoprivredi, te masa proletera i »deklasiranih« slojeva.

Uzimajući u obzir kulturni element, Atanacković prihvata ocjenu Valena u njegovoj polemici s nekim autorima, te smatra da je Valen u pravu kada tvrdi da je neispravna teza o tradicionalnoj povezanosti Islama i socijalizma. Valen naime smatra da je ta veza socijalno uslovljena a ne religiozno. On navodi i dokaze iz Kurana gdje se vidi da se Islam borio upravo protiv socijalnih razlika.

Atanacković analizira dva perioda iz prošlosti Alžira koji su imali različite političke sisteme (od 1830. do 1871. je bio vojni režim a od 1871. do 1954. civilni) koji nisu uspjeli utjecati bitno na karakter kolonijalnog (sistema) odnosa u Alžiru. On time potvrđuje tezu da je za ocjenu karaktera političkog sistema neophodno analizirati strukturu i sadržaj tih odnosa. U prikazivanju političko-pravne strukture autor pristupa kronološki ali ne gubi iz vida problematski karakter pojedinih činjenica i događaja koje vrlo uspješno komparira u pojedinim periodima, a naročito poslije drugoga svjetskoga rata i predizbornim borbama 1951. i 1954. god. do proglašenja oružanog ustanka od FNO. Tok sedmogodišnjeg rata, njegovi značajni datumi sa tumačenjima navedeni su kronološki sve do svrgavanja Ben Bele (1965), kao i značajne promjene u političkom i Ustavnom sistemu Alžira, te međusobne borbe različitih snaga oko vlasti. U vezi Evijanskog sporazuma Atanacković postavlja interesantno pitanje »kuvajtizacije« Alžira nakon sporazuma, tj. stvaranja saveznika »metropole«. Njegov je stav da za bojazan nije bilo opravdanih razloga jer su se već u to vrijeme povukle francuske okupacione trupe.

Osobito su interesantna zapažanja autora o samoupravljanju, koje je po njegovom mišljenju uvedeno (Martovskim dekretima) kao (1) potreba za što većom produktivnošću i privrednim rastom zemlje, zatim (2) zbog mogućnosti lakše kontrole samoupravljača. Ono je samo sankcioniralo

postojeće stanje, jer su seljaci već zaposjeli zemlju. Sličnu situaciju imamo u Poljskoj nakon II svjetskog rata kada su, prije donošenja dekreta o nacionalizaciji i obnovi zemlje, oformljeni fabrički savjeti (koji su kasnije centralističkim sistemom tiho likvidirani i konačno (3) samoupravljanje je bilo instrumenat okupljanja širokih masa na benbelističkom političkom programu, koji je doživio neuspjeh izgubivši podršku seljaka 1965. god. prilikom državnog udara.

Promatrajući promjene u političkim sistemima Alžira, Atanacković zaključuje da su sve te promjene samo vanjske manifestacije jedog kontinuiranog, progresivnog i revolucionarnog pokreta koji se održao sve do danas.

U trećem odjeljku drugog dijela knjige pod naslovom: »Osnovne karakteristike političkog sistema savremenog Alžira«, autor spominje četiri osobine.

a) »dinamičnost«, koja se ispoljava u neprestanom revolucionarnom kontinuitetu i traganjima za novim rješenjima,

b) »progresivna orjentisanost«, što se očituje u nicanju samoga masovnog pokreta u kolonijalnom Alžiru, rasne i apertheidističke politike, pa sve do sukoba s nacionalnom buržoazijom (uglavnom sitnom jer je krupna pobjegla), u toku ustanka,

c) »heterogenost i neintegrisanost« kao izraz složenosti i egzistiranja tradicionalnih i modernih političkih struktura i odnosa, i, konačno,

d) »nepostojanje institucionalizovane podrške masa«. Naime, uprkos njihovom učešću u sedmogodišnjem ratu, one su otkazale podršku (B. Beli) a i danas otkazuju, zbog nezadovoljstva polovičnim reformama. Atanacković smatra da je tome zapravo uzrok u odvajanju FNO od pokreta i širokih masa putem birokratizacije rukovodećih elita.

Autor je svojim radom: »Politički sistemi nedovoljno razvijenih zemalja« uspio pokazati da su politički sistemi nedovoljno razvijenih zemalja općenito demantirani njihovom društveno-ekonomskim strukturama, čija nerazvijenost i heterogenost sugerira prihvaćanje zahtjeva nekih zapadnih autora o nužnosti »totalitarnih režima« u zemljama »Trećega svijeta«.

Ne ulazeći u detaljnije u analizu fenomena birokracije u nedovoljno razvijenim zemljama, autor ukazuje na punu njezinu opasnost u pogledu sprječavanja razvitka i toka revolucionarnih gibanja, iako birokracija u tim zemljama nije još uvijek tako homogena kao u zapadnim zemljama, gdje je i socijalna mobilnost daleko veća.

Dijelo je instruktivno i za sve one koji se bave problematikom socijalne stratifikacije i položaja pojedinih socio-ekonomskih kategorija, posebno seljaštva u nerazvijenim zemljama, jer implicite ukazuje na postojanje pozitivne korelacije između tehnološkog razvitka, modernizacije, i opadanja broja seljaštva, a također i između karaktera socio-ekonomskih struktura (homogenih, heterogenih) i političkog sistema (njegove totalitarnosti).

Smatramo da je autor potpuno u pravu kada iznosi neke metodološke zamjerke dosadašnjim proučavanjima političkih sistema nedovoljno razvijenih zemalja sugerira neke osnovne premise u tom postupku.

Djelo ima svoj pozitivni doprinos za nauku o političkim sistemima nedovoljno razvijenih zemalja, ne samo u jugoslavenskim okvirima, nego i u okviru marxizma uopće u tretiranju te problematike. Ono sadrži značajne elemente — kritičnost i sustavnost, i kao takvo može poslužiti kao prilog i nekim aspektima komparativnih proučavanja političkih sistema i suvremenih tendencija u masovnim revolucionarnim pokretima u nedovoljno razvijenim zemljama.

Smatramo da je šteta što autor nije jače konfrontirao marxizam sa nekim drugim koncepcijama, iako mu to nije bila glavna preokupacija, budući da se radi o problemima revolucionarnih i masovnih pokreta, u okviru koje problematike distinkcija između pokreta, klase, partije i političkoga sistema ostaje do danas nedovoljno jasna.

Ivan Cifrić

H. Hanak

SOVIET FOREIGN POLICY SINCE
THE DEATH OF STALIN
Routledge & Kegan Paul, London
and Boston 1972, S. 337

U nizu politoloških djela što se mogu svrstati u sovjetološke studije, analiza vanjskopolitičke djelatnosti

Sovjetskog Saveza zauzima istaknuto mjesto. Pojačana aktivnost sovjetske države na međunarodnom planu i globalne pozicije Sovjetskog Saveza izazivaju stalno zanimanje istraživača i dio su nastojanja da se što bolje i točnije utvrde osnovne kategorije sovjetske vanjskopolitičke strategije te da se pomoću njih pokuša pronaći bar neke osnovne elemente za buduće projekcije. Upravo u toj povezanosti teorijskih i praktičnih zahtjeva treba tražiti i uzrok tom stalnom zanimanju i sve većem broju sovjetoških radova.

Knjiga H. Hanaka, britanskog stručnjaka za pitanja Sovjetskog Saveza i Istočne Evrope, razmatra sovjetsku vanjsku politiku nakon Staljinove smrti i po svom tretmanu, specifičnom sadržaju i karakteru pojedinih ocjena zaslužuje da joj se posveti pažnja. Uzimajući u fokus svog razmatranja najnovije razdoblje vanjske politike Sovjetskog Saveza, u kome je SSSR uspio realizirati skup značajnih vanjskopolitičkih ciljeva i dostići pozicije priznate supersile sposobne da se na političkom i vojnom planu ravnopravno postavlja naspram Sjedinjenih Država, autor je precizno ograničio svoj rad i njegovu polaznu osnovicu. Od procesa »otapanja« pa do najnovijih zbivanja u triangularnom spletu supersila teče Hanakova analiza sovjetske vanjske politike, potkrepljena najznačajnijim govorima najviših državnih i partijskih rukovodilaca, relevantnim političkim člancima i službenim dokumentima.

Takav način prezentiranja novije i tekuće vanjske politike omogućava čitaocu, a posebno studentu da na veoma lagan i pregledan način prati osnovne vanjskopolitičke poteze u kontekstu postojeće materijalne interpretacije. Izabrani izvorni materijali postavljeni u retrospektivi međunarodnih političkih odnosa omogućavaju punije razumijevanje suštine i pozadine pojedinih vanjskopolitičkih mjera, ili pak obrazlažu već donesene vanjsko-političke odluke.

U uvodnom dijelu knjige Hanak je sumarno izložio osnovne probleme sovjetske vanjske politike nakon Staljinove smrti, kronološki interpretirajući pojedina najznačajnija međunarodna pitanja i vanjskopolitičke akcije Sovjetskog Saveza. Ne upuštajući se u šire teorijske analize poje-

dinih ciljeva i sredstava koje je sovjetska vanjska politika upotrebljavala, Hanak je prije svega nastojao da pruži što bolji sažet prikaz problema s kojima se ta djelatnost SSSR-a suočavala na pojedinim područjima. Kao osnovne značajke djelovanja nove sovjetske političke ekipe koja je naslijedila Staljina, britanski autor ističe znatno veću dinamičnost i geografsku pokretljivost, ali isto tako i naslijeđen oprez da se ne izazove veće svjetske zaplete, naročito u odnosima između SSSR-a i SAD.

U veoma opsežnoj i brižljivo izabranoj zbirici dokumenata dan je sistematski prikaz glavnih sovjetskih vanjskopolitičkih akcija u odnosima sa kapitalističkim državama, unutar socijalističke zajednice naroda, i na kraju donose se materijali vezani uz odnose Sovjetskog Saveza sa zemljama trećeg svijeta. Treba istaknuti da je selekcija materijala izvršena veoma stručno i savjesno, te da se u tom dijelu knjige mogu naći skoro svi najrelevantniji dokumenti i tekstovi vezani uz poststaljinsku vanjsku politiku SSSR-a. Jedino je šteta što je dio dokumenata prenesen u izvancima i što u odjelku o odnosima među socijalističkim državama nije preni-jeto više materijala iz istočoevropskih izvora.

U završnom dijelu knjige autor pokušava odgovoriti na veoma složeno i isto tako i relativno pitanje da li je sovjetska vanjska politika poststaljinskoga razdoblja uspješna, ističući i sam da je pri tome moguće upotrijebiti različite kriterije za procjenu vanjskopolitičke akcije, posebno kada je riječ o politici supersile.

Polazeći ipak od kategorije ekspanzije utjecaja, kojom mjeri uspješnost vanjske politike, Hanak zaključuje da je sovjetska vanjska politika uspjela u tom značajnom i veoma dinamičnom razdoblju ostvariti nekoliko značajnih rezultata i, kao najveće, on spominje teritorijalnu ekspanziju sovjetskog utjecaja i zadržavanje, odnosno očuvanje dviju veoma važnih točaka: Kube i Vijetnama. Osvrćući se na veze Sovjetskog Saveza s pojedinim zemljama i regionima, britanski sovjetoolog vrši stanovite komparacije s dostignućima iz staljinskog perioda, čime također, još više podvlači trenutne pozicije sovjetske politike na među-

narodnom planu i ulogu SSSR-a kao druge supersile.

No bez obzira na različitost ocjena kriterija koji će se uzeti kao mjerodavni u vrednovanju vanjskopolitičkih dostignuća i onoga što se može očekivati a ponekad i s pravom tražiti od supersila, ostaje činjenica da je Hanakova knjiga veoma upotrebljiv priručnik, solidno rađen i podoban da pruži dovoljno materijala za različita istraživanja i razmišljanja.

Radovan Vukadinović

David Vital

THE SURVIVAL OF SMALL STATES:
STUDIES IN SMALL POWER-GREAT
POWER CONFLICT

Oxford University Press, London 1971.
Str. 132.

Usporedo s jačanjem procesa stanovitve policentralizacije međunarodnog političkog života, teku u posljednje vrijeme i napori teoretičara međunarodnih odnosa da posvete više pažnje položaju malih zemalja u međunarodnim odnosima i mogućnostima njihovog djelovanja. Tako je zapravo pojačana aktivnost malih zemalja i njihovo sve izrazitije prisustvo u međunarodnom životu doprinijelo tome da je naglo porastao interes za politiku malih zemalja i da se tom novom trendu intenzivnije aktivnosti brojnih malih subjekata pridaje sve veća pozornost.

Knjiga Davida Vitala, profesora na Bar-Ilan Sveučilištu u Izraelu, zanimljiv je pokušaj da se uz zajedničke karakteristike koje povezuju male države i istodobno determiniraju njihovo ponašanje u međunarodnoj zajednici konkretno istraže i neke situacije u kojima su male države u poziciji da djeluju na različite načine. Samim tim znatno je obogaćeno i teorijsko ekspliciranje konfliktnih odnosa između malih i velikih subjekata i u stanovitom smislu nadopunjen je prijašnji Vitalov rad.*

U uvodnom dijelu svoje knjige, profesor Vital ističe da se suvremeni svijet može doživjeti kao klasno društvo u kome se usporedo pojavljuju

The Inequality of States, Clarendon Press, Oxford 1967.

različiti činioci: male, srednje i velike države. U tom uvjetno nazvanom klasnom svijetu istodobno se sve više iskorištavaju granice koje odjeljuju male, srednje i velike države i samim tim utječu na njihovo različito ponašanje u međunarodnoj zajednici. Vital navodi silu kao osnovni pokazatelj mjesta država u međunarodnim odnosima, ali isto tako i kao bitan kriterij koji utvrđuje položaj malih zemalja u odnosu na velike države i sukobe do kojih, po autorovom shvaćanju, mora nužno doći. Mogućnost, odnosno nemogućnost uspješnog političkog djelovanja, pa čak i opstanka malih zemalja, Vital vidi isključivo u zavisnosti od razvoja odnosa malih zemalja s velikima i u kontekstu odnosa između velikih sila, gdje se dakle male zemlje pojavljuju kao stanoviti međučinioci preodređeni da se nadu u sukobu i da u toj permanentnoj borbi s velikima traže svoje »mjesto pod suncem«.

Zanimljiva je i Vitalova definicija male države u kojoj se kao značajni elementi ističu neautonomnost djelovanja malih subjekata u međunarodnim odnosima, i isto tako malo značenje koje takve države i njihovi politički potezi imaju za konglomerat odnosa velikih sila. Na taj način Vital je ograničio i svoj pristup malim zemljama nastojeći da u analizi mogućih djelovanja ne ispušta iz vida unaprijed postavljenu osnovnu definiciju i stvarne kategorije odnosa.

Pristupajući konkretnom osvjetljavanju konfliktnih situacija u odnosima među malim i velikim državama, Vital je izabrao tri različite paradigme koje, po njegovom shvaćanju, karakteriziraju suštinu konflikta i mogu tvoriti karakterističnu okosnicu prošlog, sadašnjeg i budućeg razrješavanja u odnosima malih i velikih država. U prvom slučaju, koji Vital navodi kao stanovito iskustvo iz prošlosti, analizira se odnos Čehoslovačke i Njemačke 1938. godine. Tu situaciju autor ističe kao primjer postavljanja male zemlje u odnosu naspram izrazito neprijateljske veće države, sa ciljem da pokaže kako u uvjetima kada postoji spremnost da se ne popusti, mala država, čak i napuštena od svojih saveznika, može produžiti svoj opstanak. No, ovdje se odmah postavlja i konkretno pitanje zašto Čehoslovačka, koja po svojoj materijalnoj i vojnoj snazi nije bila inferiorna

u odnosu na Hitlerovu Njemačku, ili ne bar toliko koliko se pretpostavljalo, nije do kraja ustrajala u svom otporu. Produžavanje agonije ne bi trebalo tvoriti neki posebno vrijedan primjer, pa čak i u uvjetima izoliranosti i pritiska koji je bio vršen na rukovodstvo te male zemlje.

Druga konfliktna situacija postavljena je u sadašnje političko zbivanje gdje Vital promatra konflikt između Izraela i Sovjetskog Saveza kao dio globalnog i regionalnog odnosa širih snaga. Ali već sam izbor aktera u tom konfliktu nije najsretniji. Jer kako i sam Vital ističe radi se o širem spletu odnosa super-sila i njihovom, na jednoj strani, nadmetanju o osvajanju novih pozicija ali isto tako, s druge strane, riječ je o konstantnom naporu oba velika aktera da se ne pređe kritična točka sukoba.

Osim toga, tu profesor Vital, vjerojatno pod utjecajem sredine u kojoj živi, podliježe jednom klasificiranju koje nije u skladu s ostalim paradigmatima. Sukob na Bliskom istoku ima svoje duboke korijene i njega je moguće promatrati na različite načine, ali ipak isticanje osnovnog sadržaja sukoba, odnosno njegovo ograničavanje na liniji Izrael : SSSR ne daje pravu sliku stvari. Osim te male zemlje i velike super-sile postoji na tom području još niz malih zemalja a naravno ne treba ni zaboraviti aktivnost druge super-sile koja svojim konkretnim akcijama nikad još nije napustila Izrael niti ga pak ostavila samog u tom sukobu s drugom super-silom. Zbog tog krivog lociranja glavnih protagonista bliskoistočne krize ova paradigma, koja inače

ima niz veoma dobrih opservacija nije ipak oslobođena nekih predrasuda, čega bi se u teoriji međunarodnih odnosa svakako trebalo kloniti. Uostalom, ako je profesor Vitalu bilo tako stalo da pokaže suštinu sadašnjih sukoba među malim zemljama i velikim državama, onda je on mogao iz poslijeratnih međunarodnih odnosa naći čitav niz daleko karakterističnijih sukoba koji bi mogli svakako poslužiti pri građenju njegovih teorijskih konstrukcija.

Treći primjer autor je našao u odnosima Finske i Sovjetskog Saveza i navodi ga kao mogućnost stanovitog akomodiranja male zemlje traženjima velikog susjeda. Iako izolirana i napuštena od saveznika Finska je pokušala sačuvati svoj suverenitet i nakon različitih faza dosadašnjih odnosa uspjela je izgraditi takav stupanj suradnje sa Sovjetskim Savezom, što Vital ističe čak kao stanovitu formu budućih veza među malim i velikim državama.

Gledana u cjelini, knjiga profesora Vitala, i unatoč stanovitim propustima zanimljiv je rad koji može stimulirati na daljnja istraživanja i koji može istodobno pobuditi veći interes za položaj malih zemalja u međunarodnim odnosima. Od tri postavljene paradigme teško je precizno označiti koja od njih čini model prošlosti, sadašnjosti ili budućnosti daljnjeg razvoja svijeta ali je sigurno, da svaka od njih ilustrira pojedine faze međunarodnih odnosa i napore malih zemalja da se izbore za svoje mjesto u međunarodnom političkom životu.

(R.V.)

ERRATA CORRIGE!

S obzirom na veliki broj grešaka nastalih prilikom tiskanja članka Božidara Bakotića »Pitanje kanadskog Arktika« u prošlom broju ovoga časopisa (Politička misao, 1971, br. 4, str. 430—450), slijedeći ispravci su najnužniji da bi se dijelovi teksta, a i čitav smisao članka, ispravno shvatili:

- na str. 431, 5. red odozgo, između »dijela« i »postao« treba umetnuti »Kanade«;
- na str. 431, 7. red odozdo, između »arhipelag«, i »ili« treba umetnuti »Kanadski arktički arhipelag«;
- na str. 433, 18. red odozgo, umjesto »43.00« treba da stoji »43.000«;
- na str. 434, 10. red odozdo, početak rečenice treba da glasi »Uz lov, ribolov i kitolov u nekim dijelovima, to su do...«
- na str. 434, 2. red odozdo, između »drugih« i »nemetala« treba umetnuti »ruda i«;
- na str. 436, bilješka 26, 8. red odozgo, umjesto »stalnih« treba da stoji »ostalih«;
- na str. 437, 3. red odozgo, umjesto »ujedinjenje i federaciju« treba da stoji »ujedinjenje u federaciju«;
- na str. 437, 16. red odozdo, umjesto »preokret« treba da stoji »pokret«;
- na str. 437, 10. red odozdo, umjesto »stanovišta« treba da stoji »stanovništva«;
- na str. 438, 21. red odozdo, između »pružiti« i »analizu« treba umetnuti »dublju«;
- na str. 438, 3. red odozdo, umjesto »cjelinu« treba da stoji »ocjenu«;
- na str. 440, bilješka 43, iza »Journal«, treba dodati »1971, br. 1, str. 2.«;
- na str. 446, početak stranice treba da glasi »Ponavljamo i na ovom mjestu, da bismo mogli navesti još niz izjava i mišljenja, i od strane državnika, i od strane stručnjaka za međunarodno pravo i od strane drugih osoba, ali nam se to čini suvišnim. Spomenut...« (taj je odlomak pogrešno tiskan na str. 445, iza bilješke 66);
- na str. 447, 7. red odozgo, umjesto »da nespada« treba da stoji »koja ne spada«;
- na str. 447, 18. red odozdo, treba izbaciti »inače«;
- na str. 448, 3. red odozdo, iza »prolaska« treba da bude zarez, a umjesto ako treba da stoji »a«;
- na str. 448, 1. red odozdo, umjesto upitnika treba da bude točka;
- na str. 449, 14. red odozdo, umjesto »nerazumljivo« treba da stoji »razumljivo«;
- na str. 449, 4. red odozdo, između »članica« i »zajednice« treba umetnuti »međunarodne«.